



JOSEF STALİN DÖNEMİNDE ÖLDÜRÜLEN TÜRKOLOGLAR

Tuba Meral¹

GİRİŞ

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Josef Stalin, totaliter bir politikayla Sovyetler Birliği'ni yaklaşık 30 yıl yönetir. Gürcü asıllı olan Stalin'in, Vladimir Lenin'in ölümüyle Genel Sekreter olması komünist rejimin yayılmasını hızlandırır ve diktatörce bir algıya da zemin hazırlar. Toplumsallığı baz alarak bütün malların ve üretim araçlarının ortak bir şekilde kullanılmasını teşvik eden komünizmle 19. yüzyıl sonları itibarıyla sınıfsız bir toplum gayesi güdülür. Sosyal ve siyasal boyutta

¹ Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı ABD Doktora öğrencisi.

yankı uyandırarak pek çok aydını etkileyen komünizm, 25 Ekim 1917'deki Bolşevik Devrimi ile Sovyetler Birliği'nin politikası haline gelir. Dönemin ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi vb. atmosferi ideolojilerin ortaya çıkıp şekillenmesinde önem teşkil eder. Modernizmle birlikte değişen ihtiyaçlar ve yaşanan büyük kırılmalar dünyadaki köklü dönüşümün sebepleri arasında yer alır. Bu yüzyılda yaşananları daha iyi algılamada şu tespitler dikkate değerdir: "19. yüzyılı değerlendirebilmenin esaslı kavramsal anahtarlarından birisi ekonomi-politik kavramıdır. Bu kavram bir bakıma bu yüzyılın zaman ruhunu ortaya koyar. Politikayı ekonomiye, ya da tersi; ekonomiyi politikaya indirgemekte zihinlerimiz serbesttir. (...) 19. yüzyılda savaş vaka-ya adiyedendir. Neredeyse her on yıla bir savaş düşer. Kapitalist ekonomi-politik iktisadi rasyonalitesi itibarıyla, maliyetleri düşürmek suretiyle kârını maksimize etmektedir." (Öğün, 2010: 4-5)

20. yüzyılın başında büyük değişimlerle şekillenen komünist rejim, üretimin kamusallaştırıldığı ortak mülkiyet anlayışı toplumu yönlendirir. 1920'li yıllarda komünist partilerin referans aldığı bu ideoloji Karl Marx ve Vladimir Lenin'in görüşleri doğrultusunda ilerleyerek yaygınlık kazanır. Bu ideoloji üzerine siyasilerin ve aydınların yoğunlaşmaları Rusya'daki Bolşevik Devrimi bir diğer adıyla Ekim Devrimi ile sonuçlanır. Bu devrime dair şu tespitler dikkate değerdir: "Aslında Ekim Devrimi peş peşe iki devrimin son halkasıdır. 1917 yılının şubat ayında patlak veren ilk devrimde geçici bir hükümet kuruldu. Ardından Vladimir İlyiç Lenin önderliğindeki Bolşevikler kendilerine bağlı işçileri örgütleyerek Kızıl Ordu'yu kurdular. Ekim ayında devrimi tamamlayarak geçici hükümetin kullandığı egemenliği Bolşevik hükümetine devrettiler." (Eğilmez, 2018: 125) Josef Stalin Dönemi'ndeki geniş çaplı sanayileştirme ve kamulaştırma girişimleri ise komünizme büyük bir ivme kazandırır. Stalin Dönemi'ndeki sosyokültürel arka planın, yargısız infazlarla öldürülen sayısız insanla dolu olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Siyasi tarihte Stalin'in politika ve uygulamaları pek çok aydın tarafından eleştirilerek yaşananların insanlık dışı oluşuna dikkat çekilir. Sovyetler Birliği'ni dünyada öne çıkarıp büyük bir güce dönüştürmek her ne kadar amaç olsa da bu amaç uğrunda ortaya çıkan çalışma kampları, eziyetler, kıtlıklar ve insanı köleleştiren uygulamalar kabul edilebilir

değildir. Tarihe geniş bir perspektiften bakabilmek ve siyasi tarihi algılamak adına şu yorumlar önemlidir: “Politik tarih, kılıç kullanma pratiklerinin, geleneklerden alınıp sadece politik küreye mahsus bir ayrıcalık haline getirilmesini anlatıyor. Topluluklar arası barış iddiası saf bir politik iddiadır. Bu iddia geleneklerin hüküm sürdüğü toplulukların ileri gelenlerinin kendi aralarında geçici olarak sağladıkları ve pek de güvenilir olmayan barışlardan çok farklıdır.” (Öğün, 2010: 132) İdealler uğruna kaotik ve bir o kadar kanlı manzaralara sahne olan politik tarih bu noktada sorgulamaları da beraberinde getirir.

Stalin Dönemi’nde hızla ilerleyen ekonomik gelişmeler toplumun içinde bulunduğu yaşantıyı doğrudan veya dolaylı etkileyerek üretimi ortaklaşa hale getirir. Sovyetler Birliği Dönemi pek çok paradoksu da beraberinde getirir. Bu birlikte yer alan ülkelerin her birinin kendine has dili, dini, ırkı olması totaliter rejimle birleşince şüphesiz ki ortaya kritik eşikler çıkar. Kullanılan dillerin çeşitliliğine bakılacak olursa: Rusça, Ukraynaca, Beyaz Rusça, Özbekçe, Kazakça, Gürcüce, Azerice, Litvanca, Moldovaca, Letonca, Kırgızca, Tacikçe, Ermenice, Türkmenice, Estonca öne çıkar. Bunların dışında azınlık dilleri de mevcuttur. 1924-1953 yılları arasında birliğin lideri konumundaki Josef Stalin’in uyguladığı baskıcı politikaların, bir milleti millet yapan en önemli unsurların başında gelen dili yozlaştırdığı yadsınamaz bir geçektir. Bu dönemdeki dil politikası özellikle Türk dillerini derinden etkiler ve köreltir. Sovyet ideolojisindeki dil politikası büyük yıkımlara yol açarak dile müdahaleyi had safhaya çıkarır. Konuya ilişkin şu yorumlar katkıda bulunması açısından önemlidir: “Stalin’in iktidarının karakteristik özelliklerinin belirginleştiği 1920’li yılların sonlarından itibaren Stalinci Marksizm yorumu da bu yönetimin temel felsefesi olarak işlerlik kazanmaya başlamıştı. Stalin’in yönetim anlayışı Marksizm’in çatışmacı yönünü esas alıyordu.” (Uzman, 2017: 48)

Dönemin siyasi atmosferinin topluma sirayeti, Stalin’in bu noktadaki baskısı doğrultusunda oldukça güçlüdür. Tarihte iz bırakan Stalin’in uyguladığı politikalar, hem o dönem hem de günümüz nazarında çetrefilli bir tartışmaya zemin hazırlar mahiyettedir. Bu konuyla ilgili *Tarihi Değiştiren Liderler* adlı kitabında Ali Çimen şunlara vurgu yapar: “Öncelikle, uyguladığı zorunlu kolektivizasyon programıyla tarımın

canına okudu; meydana gelen kıtlıklar Sovyet coğrafyasını kasıp kavurdu. Sadece Ukrayna'da 20 milyon kişi bu saçma tarım fantezilerinden dolayı patlak veren kıtlığın kurbanı olmuştu! Ardından giriştiği hızlandırılmış sanayi hamlesiyle Sovyetleri ağır bir sanayi imparatorluğuna dönüştürse de bunun bedeli ağır oldu.” (Çimen, 2013: 195) Ekonomik, sosyal, kültürel, tarihi, siyasi vb. birçok noktada yaşanan değişimlerden Sovyetler Birliği'ndeki Türk dünyası oldukça etkilenir.

Türk halklarının edebiyatını, tarihini, antropolojisini sistemli bir şekilde inceleyen Türkoloji ile o dönemin aydınlarının yaşadığı baskıları mercek altına alır. Özellikle Stalin Dönemi'nde Türkologlara yapılan baskılar oldukça sarsıcıdır. Birçok bilim insanının dillerini ve kültürlerini savunmaları sonucu hapse atılmaları, kısıtlanmaları tarihin arka planını gösterir. 19. yüzyılda Türkoloji ile ilgili bilimsel araştırmaların başlayarak hız kazanması Türk dünyası için oldukça önemli bir merhaledir. Fakat Stalin rejiminin dil konusundaki baskıcı tutumu bu çalışmaların sekteye uğramasına sebep olur. Bu dönemde Rus, Ukraynalı, Estonyalı, Özbek, Türkmen, Azerbaycanlı, Kazak, Kırgız, Tatar, Kırimli başta olmak üzere araştırmalar yapan pek çok ilim insanı mevcuttur. Kimi yazar kimi şair olan bu araştırmacılar Türkoloji'ye katkı noktasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Türk kültürünün ve Türkçe'nin kronolojik bağlamda ele alınıp incelendiği Türkoloji'ye hizmet eden sayısız araştırmacı ne yazık ki Stalin'in uyguladığı rejimle öldürülür. Osmanlı'nın son döneminde hız kazanan ve pek çok aydın tarafından irdelenen dil konusu için çeşitli çözümler ortaya atılır. Sade bir Türkçe'nin esas alınması, konuşma ve yazı dilinin birbirine yakınlaşması gerekliliği konusuyula alakalı tartışmalar Türk dilinin gelişimini görmek açısından önem arz eder. Bu gelişimi görme noktasında gazete ve dergilerin son derece önemli bir yeri vardır. Konuya ilişkin Agâh Sırrı Levend, şunları ifade eder: “Türk dilinin sadeleşmesi işinde gazete ve dergilerin hizmeti çok büyük olmuştur. Gazetelerin halk tarafından okunması ve ileri sürülen düşüncelerin kolayca yayılabilmesi, yazılarda herkesin anlayacağı sade bir dil kullanmakla olabilirdi.” (Levend, 2010: 82) Yüzyılın başlarında meydana gelen bu girişimler hız kazanırken Stalin Dönemi'ndeki siyasi gücün dile müdahalesi girişimlerin önünde büyük bir engel olarak

karşımıza çıkar. Sovyetler Birliği'nde Türkoloji adına çalışmalar yapan birçok bilim insanı çeşitli sebepler ileri sürülerek bir nevi katledilir. Türkologlara yönelik bu baskılar tarihte kötü bir iz bırakır. Ahmet Buran, *Kurşunlanan Türkoloji* kitabında bu isimleri detaylı bir şekilde ele alır. Rusya, Ukrayna ve Estonya'da öldürülen Türkologlardan Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç, Yevgeniy Dmitriyeviç Polivanov, Artur Rudolfoviç Zilfeld-Simumyagi çalışmalarıyla sahaya büyük katkılarda bulunur.

I. RUS, UKRAYNALI, ESTONYALI TÜRKOLOGLAR

Rusya, Türkoloji ile ilgili yapılan çalışmalarda zengin bir geçmişe sahiptir. Doğu Bilimi araştırmaları çerçevesinde köklü bir alt yapıyı barındıran bu bölge, Türk kaynaklarının bilimsel açıdan incelenmesine de zemin hazırlar. Rus Doğu Bilimi'nde Türkoloji pek çok önemli bilim insanının ilgisini çekerek araştırma konusu olur. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durum ve yaşanan savaşlar neticesinde ortaya çıkan atmosfer bu ilginin oluşmasında önemli bir yer tutar. Hem jeopolitik hem de ideolojik meselelerle sarsılan Osmanlı'nın durumu, Rusya'daki Türkoloji çalışmalarına siyasi bir boyut da katar. O dönem Rusya'da konuya dair oldukça canlı bir basın-yayın hayatı olması halkın da bu çalışmalarla ilgili fikir yürütmesinde etkili olur. İki imparatorluk arasında asırlarca süren savaşlar ve güç mücadelesi esasen beraberinde kültürel bir bağı ve aktarımı da getirir. Rus-Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaşlar dönemin bilim insanlarının bakış açılarında öznel bir tutuma sebebiyet verse de objektif bakabilen araştırmacılar kaynak çalışmalarıyla ilgilenirler. Rus Türkologların bu kaynak araştırmalarına yoğunlaşmasıyla bilimsel açıdan kayda değer sonuçlar çıkar.

20. yüzyılın başlarında değişen siyasi ve sosyal atmosfer ve milliyetçilik ideolojisi araştırmaların genişlemesinde etkili olur. I. Dünya Savaşı sonrası iki imparatorluğun da yıkılarak yerine yeni devletler kurulması çalışmaları birçok açıdan şekillendirerek Türkoloji'ye bakışı daha yakınlaştırır. 1917 Ekim Devrimi ile Sovyetler Birliği'nin kurulması ve bu birliğin dünyada önemli bir siyasi gücü elinde barındırması şüphesiz ki hayatın birçok noktasını etkiler. Vladimir Lenin öncülüğünde

kurulan birlik 1924'te Josef Stalin'in lider olmasıyla çok boyutlu bir değişim yaşar. Sovyetler Birliği'nde oldukça katı ve sistematik bir eğitim-öğretim faaliyetini devreye sokan Stalin, dil konusunda sarsıcı yaptırımlara imkan tanır. Bu dönemde uygulanan dil politikası Türkoloji tarihi açısından dönüm noktalarından biri olur ve dile doğrudan müdahale edilir. Halkı kitlesel olarak etkilemek ve değişim başlatmak adına yazı sisteminden kelimelere kadar Sovyetler Birliği'nde bulunan herkes bundan zorunlu olarak etkilenir. Kuruluş anlaşmasını imzalayarak bu birlikte bulunan Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti, Beyaz Rusya Sovyet Sosyalist Halk Cumhuriyeti, Estonya, Harezm Sovyet Halk Cumhuriyeti, Romanya Krallığı, Letonya, Litvanya, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti, Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti, Tuva Halk Cumhuriyeti, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti öncül ülke; Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Letonya, Litvanya, Moldova, Özbekistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna ardıl ülke konumunda yer alır. Stalin Dönemi'ndeki dil siyaseti bu birlikteki ülkelerin kendi dillerine baskıcı bir rejimle ne yazık ki büyük zararlar verir. Rusça'nın yaygın olarak kullanılması ve özellikle Türk milletine yapılan dil istilası Türkoloji açısından önemli sebep ve sonuçlara zemin hazırlar.

Stalin'in izlediği politika bütünlük oluşturma hedefinde gibi gözükse de ortaya çıkan tablo pek de iç açıcı değildir. Onun kendi ulusunu yaratmasına ve konuya dair şu yorumlar önemlidir: "Her ulus-devlet kendi kültürel dokusunu oluşturma, yaygınlaştırma ve benimsetme eğilimindedir. Bunu neden yapma zorunluluğu hisseder? Birincisi kendisini güvende hissetmek, ikincisi kendisini tanımlamaya ilişkin referanslar oluşturmak, üçüncüsü devamlılık sağlamak ve son olarak da bir kolektif bilinç oluşturmak için yapar. Bundan dolayı da türdeş Modern uluslar, gerek azınlıkları gerek diğer farklılıkları var olan toplumsal olgu düzeyinde değil, siyasi duruş temelinde tanımlama eğiliminde olurlar." (Bağlı ve Özensel, 2013: 21) Çok uluslu bir tabana sahip olan Sovyetler Birliği de bu doğrutuda kültürel yozlaşmaya yol açar. Rusya ve Rus kültürünün baskın oluşu ve bunun birlikte bulunanlara zorunlu bir şekilde benimsetilmek istenmesi Türkçe ve Türk

kültürü açısından yıkıcı olur. Sovyet ideolojisini benimsemeyen Türklerin yanı sıra pek çok Rus, Ukraynalı ve Estonyalı Türkolog da bu ideolojiye katılmayarak nitelikli araştırmalarıyla sahaya katkıda bulunurlar. Sovyet rejiminin Türkoloji tarihine önemli katkılarda bulunan birçok aydını ve bilim insanını haksızca yargılaması tarihte utanç verici bir dönemdir. Rus, Ukraynalı ve Estonyalı pek çok araştırmacı Türk Dili ile ilgili çalışmalarda bulunur, bunlardan bazıları ne yazık ki yargılanarak infaz edilir. Uğradıkları fiziksel ve psikolojik şiddet sonucu sürgün edilen ve öldürülen aydınlardan öne çıkan bazı isimler Türkoloji'ye yaptıkları hizmetlerle hâlâ anılır.

ALEKSANDR NİKOLAYEVIÇ SAMOYLOVIÇ: Türklük Bilimi çerçevesinde bakıldığında Rusya'daki çalışmalar oldukça önem teşkil eder. Rus Türkolog ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği



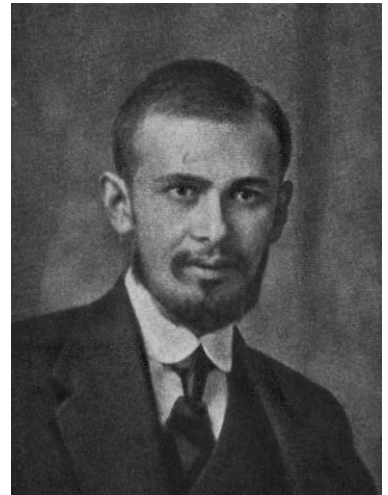
Akademisi üyesi olan Samoyloviç, 1880 yılında Rusya'da doğar. Sankt-Petersburg Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Arap-Fars-Türk-Tatar bölümünü tamamlayarak bilimsel çalışmalarını yürütür. Aldığı idari görevler ve akademik eğitimle Türkoloji sahasına katkıda bulunur. Olaylara geniş bir perspektiften bakması, Türk dünyasındaki halkların edebiyat, dil, tarih, din, kültür vb. özelliklerine vakıf olması onun çalışmalarının niteliğini artırmada son derece etkilidir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan sosyal ve siyasal atmosfer bu çalışmaların şekillenmesinde birer zemindir. Rusya'da yapılan Türkoloji çalışmalarına dair pek çok eser mevcut olmakla birlikte Samoyloviç, bu konuda öne çıkan isimler arasındadır. Kendi çalışmalarının dışında bu

konuyla ilgili araştırmalar yapan bilim insanlarıyla da entegre halinde olması ona çok yönlü bir bakış kazandırır. Rus Türkologlar arasında öne çıkan Andrey Knonov, Aleksandr Mihayloviç şerbak, Nikolay Baskakov, Vasili Radlov, Wilhelm Barthold gibi isimler alana katkı sağlamanın yanı sıra bilimin şekillenmesinde de öncüdür. Samoyloviç'in Türk dili noktasında yaptığı çalışmaların içeriğine dair yorumlar, "Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç ve Türkoloji" başlıklı doktora tezinde şu şekilde ifade edilir: "Samoyloviç'in Türklük biliminde en çok Türk lehçelerini tasnif teşebbüsüyle anıldığını söylemek yanlış olmaz. Çünkü bilim adamının bu konudaki görüşleri büyük ölçüde geçerliliğini korumaktadır. Aradan geçen zamana rağmen bugün dahi Türk lehçeleriyle ilgili çalışmalarda Samoyloviç'e muhakkak atıf yapıldığını görmek mümkündür." (Karaca, 2022: 169)

Samoyloviç'in öne çıkan eserleri arasında *Altay-Sayan Bölgesindeki Türk Boylarında İslam Kültürünün İzleri*, *Türk Halklarında Haftanın Günleri*, *Hazarlar'ın Soy ve Kültürü Sorunu Üzerine*, *Kırım-Türk Yazı Dilinin Tarihçesi*, *Türk Boylarında Ad Verme Meselesine Dair* yer alır. 1934-1937 yılları arasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bilimler Akademisi Müdürü olan Samoyloviç, Stalin Dönemi'ndeki diktatör rejiminde yaptığı çalışmalar sonucu suçlanır. Türkolojiye yaptığı büyük katkılarla iz bırakan Samoyloviç, 1938 yılında kurşunlanarak öldürülür.

YEVGENİY DMİTRİYEVIÇ POLİVANOV:

Türkolojiye büyük katkıda bulunan Polivanov, 1891 yılında Rusya'da doğar. Rus dil bilimci, özellikle Japonca, Çince, Özbekçe dillerinde yoğunlaşarak bu konularda eserler kaleme alır. Oluşturduğu yeni yazı dizgesi Sovyetler Birliği'nde kullanılmak üzere yer alır. Kırgızların milli destanı olan *Manas Destanı*'nı Rusça'ya çevirir. Ayrıca Polivanov, Japonca üzerine yaptığı çalışmalarda ilke imza atarak Japonca



ağızları arasındaki dil bilimsel araştırmaları başlatır. 26 şubat-6 Mart tarihleri arasında Bakü'de yapılan I. Uluslararası Türkoloji Kongresi sonrası Türkoloji'ye dair pek çok mesele her ırktan Türkolog tarafından tartışılır. Türkoloji'nin Doğu Bilimleri'nden resmi olarak ayrıldığı bu kongre ile ortak dil konusu, alfabe, konuşma ve yazı dili gibi meseleler ele alınır. Kongre sonrası Türk dünyasındaki çok yönlü değişim ve gelişim ortaya çıkmakla beraber Stalin rejimi konuya farklı bir pencereden bakar. Türkologlara hainlik iftirası atılarak başka amaçları olduğu söylenir. Fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalan birçok Türkolog, yargılanır ve acımasızca idam edilir. Polivanov da ne yazık ki bu Türkologlar arasında yer alır.

ARTUR RUDOLFOVIÇ ZİLFELD-SİMUMYAGI:

Türkoloji'ye hizmet eden ve çalışmalarıyla günümüze kadar gelen Estonya kökenli Artur Rudolfoviç, 1889 yılında dünyaya gelir. Tarih ve dil eğitimi olarak çeşitli siyasi oluşumların içerisine dahil olur. 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar siyasetle uğraşan Rudolfoviç, sonrasında ise bilimsel araştırmalara ağırlık verir. Döneminde yaşanan çalkantılı siyasi atmosferi gözlemler ve farklı ülkelerde yaşama fırsatına da sahip olur. Türk dilinin gelişimi noktasında büyük atılımlara imza atan aydınlarla etkileşim halinde olması onun çalışmalarına dayanak olur. Dil bilimine olan ilgisi bu konuyla ilgili araştırmalar yapmasına imkan tanır. Konuya istinaden şu satırlar oldukça önem teşkil eder: "1916 yılında Artur Rudolfoviç'in hayatında önemli bir dönüm noktası olacak olan Üçüncü Milletler Konferansı'na katılmak üzere Lozan'a gider. Burada Rusya'yı temsil eden delegelerin başkanlığını yapan Yusuf Akçura ile tanışır. Altay dilleri teorisi ve Türklerin Sümerlerle ilişkisine dair görüşleriyle Simumyagi'nin Türkoloji ve Türkologlarla ilişkisi başlar." (Buran, 2016: 354)



Onun, Türklerle kurduğu ilişki ve Türk diline karşı olan ilgisi onun hayatını doğrudan veya dolaylı olarak şekilde değiştirir. Türk asıllı aydınlarla olan iletişimi Stalin Dönemi'nin rejimi tarafından onun aleyhine olacak şekilde algılanır. Bu nedenle idari görevlerinden alınır ve pantürkistlik suçlamalarıyla yargılanır. Türk kültürüne olan ilgisi sebebiyle gözaltında işkence gören Simumyagi, sürgün edilir ve 1939 yılında yaşlılığından ötürü ölür.

II. ÖZBEK ŞAİR-YAZAR VE TÜRKOLOGLAR

1924 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne Özbekistan SSC adıyla dahil olan Özbekistan, günümüzde bağımsız bir Türk devleti olup zengin ve köklü geçmişiyle Türk kültürü açısından önemli bir yere sahiptir. Özbek Türkleri, Türk kültürünün yaşaması ve yayılması adına milli köklerine bağlı kalarak gereken gayreti gösterirler. Ülkenin konumu ve tarihi geçmişi kültürel manada zenginliğe olanak tanır. 19. yüzyılda Rus İmparatorluğu, 1924'te ise Sovyetler Birliği'ne dahil edilen Özbekistan'da birçok etnik grubun bir arada yaşaması ülkeye çeşitlilik katması açısından önem teşkil eder. Ülkede yaşayanların büyük çoğunluğunu Özbekler oluşturmakla beraber Tacik, Kazak, Karakalpak, Rus, Kırgız, Türkmen, Tatar ve diğer milletlerden de halklar Özbek topraklarında yaşar. Dil ve edebiyat alanında birçok önemli şahsiyetin yetiştiği Özbekistan'da Türkoloji çalışmaları için de yapılan atılımlar saha için son derece önemlidir.

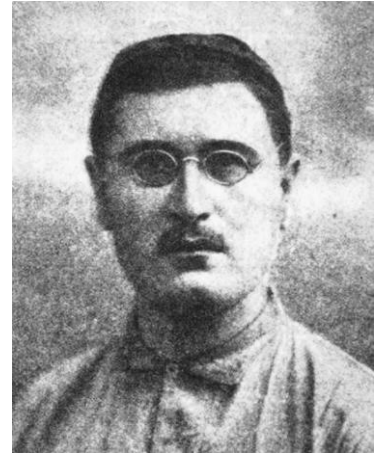
20. yüzyılın başlarından itibaren daha olgun örneklerini vererek şekillenen Özbek edebiyatı, Sovyet rejiminin baskıcı tutumuna rağmen ilerlemeye devam eder. Sovyet idaresinin dil konusunda attığı yıkıcı adımlara maruz kalan Özbekistan, aydınlarıyla benliklerinden kopmamaya çalışır. Bu doğrultuda Özbek şair ve yazarları gelenekleriyle beslenerek halkı bilinçlendirmeyi kendilerine misyon edinirler. Rus baskısı gören Müslümanlar arasında yayılan Cedidcilik hareketi bu noktada oldukça etkili olur. Tarihi, dini, kültürel vb. açılardan doğru bilinen yanlışlara dikkat çeken Cedidcilik hareketi birçok Türk coğrafyasında karşılık bularak yenilenmeye ve gelişmeye imkan tanır. Çağdaş Özbek edebiyatının oluşmasında öncü olan Abdülhamid

Süleyman Çolpan, Maşrık Yunusov Elbek gibi şahsiyetler kalemleriyle özgürlük mücadelesine destek olurlar. Yeni yetişen şair ve yazarlar üzerinde ufuk açıcı bir tesir bırakan bu isimler basın-yayın hayatının canlı kalmasında da etkilidir.

Milli değerlere ket vuran Sovyet rejimi, Özbek kültürünü yaşatan ve Türklüğe hizmet eden sayısız ismi ne yazık ki Sovyet karşıtı olmakla haksızca suçlar. Yaşananları eserler aracılığıyla aktaran sanatçılar sansüre uğrar. Türkiye Türkçesine çevrilen ilk Özbek roman *Buhara Cellatları* adlı eserinde Sadrettin Aynî, yapılan katliamlarla dikkat çeker. Özbeklere yapılan acımasız tutum romanda gözler önüne serilir. Türk kültürünü yozlaştıran Stalin rejimi bu tarz eserlerin basılmasını da yasaklar. Haksızlığın hüküm sürdüğü böyle bir dönemde Özbek şair ve yazarları Türk Dili ve kültürünün yaşaması adına canlarını ortaya koymaktan çekinmeyerek faaliyetlerini sürdürürler. Rejim baskısıyla yargılanan ve öldürülen sayısız şahsiyet bugünkü Türkoloji'nin mihenk taşları arasında yer alır.

ABDÜLHAMİD SÜLEYMAN ÇOLPAN:

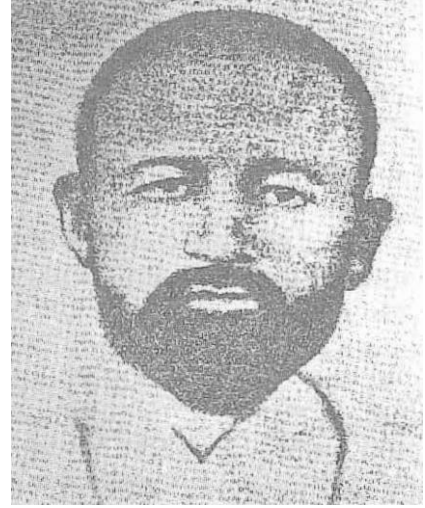
Özbek asıllı yazar Abdülhamid Süleyman Çolpan, Türk dünyası adına yaptığı çalışmalarla öne çıkar. 1893 doğumlu Çolpan, aynı zamanda şair, gazeteci ve tercüman olup çok yönlü yapısıyla Türkoloji'ye katkıda bulunur. Özbekistan'da özellikle 1920'li ve 1930'lu yıllarda pek çok idari düzenleme yapılır. Komünizmin esas



aldığı ortak mülkiyet ideolojisi ile Özbek topraklarındaki araziler devlet çiftlikleri haline getirilir. Abdülhamid Süleyman Çolpan yaşadığı dönemin baskılarına yakından şahit olur ve eserleri vasıtasıyla bağımsızlık mücadelesi için uğraş verir. Özbek kimliği ile Türk dünyasındaki yozlaşmayı durdurma adına çeşitli girişimlerde bulunur.

Milliyetçi bir ruhla ele aldığı eserleri birçok gazete ve dergide yayımlanır. Edebiyatın pek çok türünde eser kaleme alan Çolpan, Özbek Sovyet Cumhuriyeti zamanında rejim baskısıyla bir süre yazılarına ara vermek durumunda kalır.

Makaleleri, Sada-yı Türkistan, Sada-yı Fergana ve Türkistan'daki çeşitli gazetelerde yayımlanır. *Bahar Avulları, Oş, Yılda Bir Keçe, Vatanımız Türkistan'da Semir Yollar, Şarq Poezdi Keldi, Çimkent, Şarq Uygangan, Quturgan Müstemlekeçiler, Yol Esdeligi* makaleleridir. Çolpan, *Halil Fereng, Çörinin İsyanı, Yarqınay Muştumzor, Ortaq Qarşibayev, Hücüm* isimli tiyatro oyunlarını kaleme alır. *Hamlet, Boris Godunov ve Dubrovskiy, Ana* adlı eserleri tercüme eder. *Bulaqlar, Uyganış, Tan Sırları, Saz, Cor* şiir kitaplarıyla adından söz ettiren Abdülhamid Süleyman Çolpan, *Keçe ve Kündüz* adlı roman da kaleme alır.



Baskıcı rejime karşı verdiği mücadele yadsınamaz bir gerçektir. Konuya ilişkin şu bilgiler katkı sağlaması açısından önemlidir: “Stalin Dönemi’nde Pantürkizm ve Panislamizm suçlamalarıyla ortadan kaldırılan şair Çolpan’ın sağlığında dört şiir kitabı yayımlanmıştır. (...) Çolpan’ın hayatının en kritik döneminde yayımlanan *Keçe ve Kündüz* adlı romanı Özbek edebiyatında roman türünün gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Romanda Rus İmparatorluğu zulmü altında ezilen Türkistan halkı ele alınmıştır.” (Türkoğlu, 2007: 113) Türkoloji’ye hizmet eden Çolpan, 1937 yılında Stalin Dönemi’ndeki baskılar sonucu suçlu görülerek tutuklanır. 1938’de ise gördüğü işkenceler sonrası öldürülür.

ABDURRAUF FITRAT: 1886 yılında Buhara’da doğan Abdurrauf Fitrat, Özbekistan’ın modernleşmesi noktasında öncü bir şahsiyettir. 1900’lerin başında İstanbul’a gelmesi ve burada kendini ilmi yönden geliştirmesi görüşlerinin şekillenmesi noktasında önem teşkil eder.

İstanbul'dayken Türk tarihi ve edebiyatı üzerine incelemeler de bulunan Fitrat, çağdaş bir bakışla etrafında olup biteni irdeler. Osmanlı'nın son döneminde oluşan Genç Osmanlılar'a benzer Genç Buharalılar'ın öncüsü konumunda olup bir gayeyle hareket eder. Fikri zemininin oluşmasında ve eserlerinin meydana gelmesinde bu tesirler son derece önemlidir. Yazdığı makalelerle Türk kültürüne hizmet ederek katkıda bulunur. Konuya ilişkin şu tespitler dikkate değerdir: "Fitrat, tam bir Türkçü ve Türk milliyetçisidir. Türkistanın muhtariyetini *millî leyletü'l-kadrimiz* diyerek kutlar. (...) Fitrat gerçekten Türklük ve Türkistan için ölmüştür. Repressiyanın kana susamış cellatları Fitrat'ı da *pantürkist, milliyetçi, sistem karşıtı* suçlamalarıyla tutuklamış, göstermelik sorgulamalardan geçirmiş ve katline ferman vermişlerdir" (Buran, 2016: 370) Stalin rejiminin haksız yere suçladığı Fitrat, davasından vazgeçmez.

Edebi türlerin pek çok türünde eser veren Abdurrauf Fitrat, Özbek milli ruhuna göndermeler yapar. *Münazara, Beyânât-ı Seyyâh-ı Hindî, Necât, Aile* önde gelen eserleri arasındadır. Bunlara ilaveten tiyatro türünde de birçok eser kaleme alır. Yeniliği ve değişime açık olmayı savunan yazarın, Türkoloji'nin gelişimine katkısı oldukça büyüktür. Onun birçok dili bilmesi, milliyetçi olması Türk dilinin güçlendirilmesine yardımcı olur. "Buharalı" imzasıyla eserlerini neşreden Fitrat, eserleriyle ölümsüzleşir.

MÜNEVVER KÂRİ ABDUREŞİDOV:

1878 yılında Taşkent'te dünyaya gelen Abdureşidov, iyi bir eğitim alarak ilmi alana yönelir. Ailesinin de ilimle uğraşması onun eğitim hayatını olumlu manada etkiler. Sovyet Dönemi politikalarının Özbek Türkçesi'nde yarattığı yıkımla mücadele noktasında Abdureşidov yenilikçilerden yanadır. Bu dönemde Stalin'in uyguladığı totaliter rejimin dile müdahalesi dönem aydınlar tarafından engellenmeye çalışılır. Münevver Kari Abdureşidov da bu minvalde hareket ederek



dayatılan dil siyasetine karşı çıkar. Türk dünyasındaki birlik ve beraberliğin yok edilmesini engelleme adına çeşitli çalışmalarda bulunur. Bu bakış açısından hareketle Türk kültürünü güçlendirmek için eserleriyle katkıda bulunur. 19. yüzyılın sonlarına doğru başlayan Cedîdcilik hareketini destekleyerek eğitim ve kültürün modernleşmesi için çaba harcar. Ancak Sovyet idaresi bu harekete dahil olanları insafsızca öldürerek tarihe kara bir leke sürer.

Dönemin algısını yansıtması bakımında konuya dair şu tespitler önemlidir: “Nitekim Stalin güçlendikten sonra özellikle 1930’lu yılların ortalarından itibaren Bolşevik Partisi’ndeki müslüman fraksiyona karşı harekete geçti. Devlet ve Komünizm Partisi kadrolarını halk düşmanlarından ve milliyetçilerden temizleme sloganıyla Cedîdizm’in Sovyet idari kademelerinde çalışmakta olan bütün temsilcileri hapsedildi ve bunların çoğu kurşuna dizildi. (...) Öldürülenler arasında Sultan Galiev, Ekmel İkrâm, Münevver Kâri, Abdülhamid Çolpan, Abdurrauf Fitrat, Bekir Çobanzade gibi Cedîdciliğin en değerli temsilcileri de vardı.” (Akyol, 1993: 213) Müslümanlar arasındaki yayılan bu hareket, eğitim dilinin Türkçe olmasını savunarak çalışmalara imza atılmasında zemin oluşturur. Abdureşidov, davası uğruna araştırmalarına devam ederek Türkoloji camiasına eserleriyle ölümsüz bir iz bırakır.

ABDULLAH KADİRİ:

1894 yılında Taşkent’te yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Kadirî, çok iyi bir eğitim alamamasına rağmen Rusça bilgisinden dolayı dönemin önde gelenleriyle tanışma fırsatına erişir. Özellikle Rus ve dünya edebiyatını yakından inceleyerek çalışmalarda bulunur. Ele aldığı makalelerle dönemin gazetelerinde yer alarak kalemini güçlendirir. İronik bir üslupla döneminde olup bitenleri bir nevi eleştirir. Yenilikçi bir bakış açısıyla ekonomik, sosyal, kültürel, tarihi ve siyasi bir yapılanmanın olması gerektiği düşüncesindedir. Stalin rejiminin Türk kültürünü yozlaşmaya



sevk eden tutumundan pek çok aydın gibi Abdullah Kadiri de etkilenir. Yayımladığı eserlerle Türk dilinin ve kültürünün ilerlemesine yardımcı olur. Kadiri, çok yönlü olmasından ötürü çeviriler de yaparak sahaya katkıda bulunur. Şair yönüyle tanınsa da aslında edebiyatın birçok türünde eser kaleme alır. Özellikle romanları döneminde oldukça yankı uyandırır. *Ötken Künler*, *Mihrabdan Cayan*, *Âbid Ketman* öne çıkan romanları arasındadır.

Rejimin baskıcı tutumu sonucu “1936-1939 yılları arasında Sovyetler Birliği'nin genelinde yürütülen büyük temizlik operasyonundan Kadiri de rejime karşı olmaktan suçlu bulunur. (...) 31 Aralık 1937'de hapse atılan yazar, dokuz aylık hapisanedeki sorgu ve işkenceden sonra devrim karşıtı olduğu gerekçesiyle 4 Ekim 1938'de Taşkent'te gizlice öldürülür.” (Kuşdemir, 2023: 213) Özbek milli edebiyatının inşasında oldukça önemli bir yere sahip olan Abdullah Kadiri, eseleriyle günümüzde yaşatılır.

MAŞRIK YUNUSOV ELBEK:

Taşkent'te 1898 yılında doğan Maşrik Yunusov Elbek, çalkantılı bir dönemde eğitimini sürdürmeye çalışır. Sıkıntılı bir hayat geçiren Elbek, çalışmak zorunda olduğu için yaşadığı yerden ayrılmak durumunda kalır. Olumsuz koşullara rağmen eğitimini aksatmaz ve ilmi çalışmalar yaparak kendini geliştirir. Türk kültürünün gelişmesi noktasında bildiği diller ve aldığı eğitimlerin verdiği tecrübeyle öne çıkmayı başarır. Cedîdci hareketle irtibatta olan Elbek, dilin sadeleştirilmesi ve modern müfredat çalışmaları konusunda da fikirlerini beyan eder. Konuya dair dikkat çekilen şu noktalar aydınlatıcıdır: “Dilin ıslahı konusunda çalışmalar yapan Türkistanlı aydınlar arasında dikkat çeken isimlerden biri de Elbek'tir. Onun faaliyetlerinin önemli bir kısmını millî dil yani Türk tilinin istikbali



meselesi teşkil etmektedir. Elbek'in dil hakkındaki görüşleri sadece düşünce olarak kalmamış, bu görüşleri verdiği eserlerde uygulamış, özellikle şiir alanında hayat bulmuştur. (...) Elbek, Özbek Türkçesinin lügatini hazırlamıştır.” (Halmet, 2019: 228)

Milli meseleleri ve milli dili esas alarak yeni bir ufku gaye edinen Elbek, edebi türlerin birçok türünde eser kaleme alır. Dil, edebiyat, kültür, folklor gibi alanlarda ilmini geliştirir o, yaşadığı dönemin iyi bir şahididir. Sovyet rejiminin diktatörlüğü sonucu pek çok Türkçü aydın gibi Elbek de faaliyetleri sebep gösterilerek suçlanır. Eserlerinin toplumu böldüğü gerekçesiyle ona hain damgası vurulur. Ceza olarak haksız yere hapse atılan Elbek; yoğun baskı, işkence ve açlık gibi sebeplerden 1939 yılında hayatını kaybeder. Neredeyse 40 yıllık hayatına sayısız eser sığdıran Elbek, yaptığı araştırmalar ve fikirleriyle Özbek kültüründe ölümsüz bir yere sahip olur.

OSMAN NASIR

Özbek kültürü açısından önemli bir yere sahip olan Osman Nasır, 1912 doğumlu olup iyi bir eğitim hayatı geçirir. İdari görevlerde bulunan Nasır, müdür ve öğretmen olarak görev yapar. Ele aldığı eserlerde Türk kültürünün yayılmasına ve dil konusuna atıflarda bulunur. Şiirlerinin yanı sıra tercüme noktasında da çalışkan bir tutum sergileyen Nasır, Rusça'dan pek çok eseri çevirir. Modern Özbek şiirinin oluşmasına katkı sağlayarak baskıcı rejime karşı ideallerinden vazgeçmez. Devrin acımasız



siyasi tutumu, Osman Nasır'ın da suçlu görüldüğü kanaatinde olduğu için şair sürgüne gönderilerek cezalandırılır. “Özbek Türk edebiyatının Çolpan, Abdullah Kadirî, Fıtrat gibi hürriyet ve Türklük aşığı öncü edebiyatçıları gibi, şair Osman Nasır da; ne yazık ki Sovyet acımasızlığının kurbanı olmuştur. (...) Osman Nasır'ın topu topu yedi

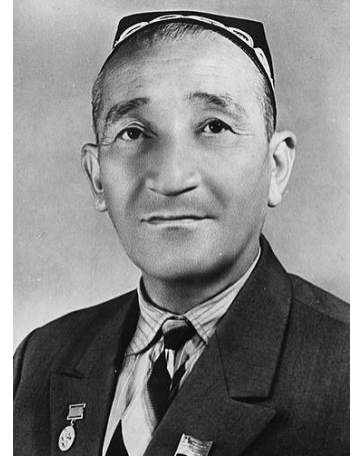
sekiz yıl süren edebî faaliyetleri, yaşadığı dönemde gerek Taşkent gerekse Moskova'da takdir edilmiş; ne var ki durum onun lehine olmak yerine aleyhine olmuştur. Stalin sonrası dönemde, Osman Nasır'ın itibarı kısmen iade edilse bile şairin gerçek anlamda öz yurduna manen dönüşü ancak Özbekistan'ın istikbali ile mümkün olabilmıştır.” (Tolkun, 2014: 145)

Bilgi birikimi ve yaptığı ilmi araştırmalarla Türkoloji'ye katkı sağlayan Nasır, Sovyet rejiminin zulmüne uğrar fakat eserleri onu Türk kültüründe ölümsüz kılacak niteliğe sahiptir.

MAHMUT HÂDİ BATU: 1904 yılında Taşkent'te dünyaya gelen Batu, ailesinden gelen kültürel bakışla eğitim hayatını şekillendirir. Öğretmen olan ve topluma hizmeti bir ideal olarak benimseyen Batu; yazılarıyla, şiirleriyle dönemin dergilerinde adından söz ettirmeye başlar. O, Türkistan'daki Rus baskısıyla ezilen Türk halkının çektiği sıkıntıları bizzat deneyimler. Eğitim ve öğretimle nesillerin daha iyi şekilleneceğini ve bilinçleneceğini vurgular. Çeşitli gazete ve dergiler aracılığıyla Türk dilini ve kültürünü yaşatma gayesini devam ettirir. Hem akademik hem idari aldığı görevlerde halkın bağımsızlığı için mücadele eder. Konuya ilişkin şu bilgiler önem arz eder: “Onun eğitim sahasındaki ıslahatının temelinde millî mekteplere ve değerlere önem verilmesi yer alır. O, Halk Maarif Komiserliği ve onun şubelerindeki temsilcilerin mahalli temsilcilerden seçilmediği sürece, halkın eğitim ve öğretim seviyesini yükseltmenin, kültürünü geliştirmenin mümkün olamayacağını savunmuş ve bu sistemdeki Rus şovenizmine karşı mücadele etmiştir.” (Yelok, 2018: 139)

Mahmut Hâdi Batu, eserleriyle gününün sosyokültürel arka planını yansıtır. *Umid Uchqunlari*, *To lqin Tovushlari* adlı şiir kitapları onun dilini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca *Hoshimjon*, *Yangi Qishloq*, *Tursun*, *Hayit Harom Bo'ldi*, adlı hikayeleri de onun üslubunu ve konulara bakışını anlamada yardımcıdır. Edebiyatın pek çok türünde eser kaleme alan Mahmut Hâdi Batu, Sovyet rejiminin baskıcı rejimiyle suç işlediği gerekçesiyle çalışma kampına gönderilir. 1938 yılında ise ne yazık ki tehlikeli görüldüğü sebep gösterilerek kurşuna dizilir.

GAFUR GULAM: 1903 yılında Taşkent'te dünyaya gelen Gafur Gulam, şairliği ve yazarlığının yanı sıra çevirileriyle öne çıkar. Aldığı eğitimler sonucu öğretmen olan ve yeni usülde eğitimi savunan Gulam, aynı zamanda müdürlük de yapar. Döneminin sosyal ve siyasal ortamını derin gözlem yeteneğiyle idrak eden Gulam, henüz 20'li yaşlardayken pek çok şiire imza atar. Gazete ve dergilerle olan sıkı münasebeti onun sanatsal gelişimine katkı sağlaması noktasında zemin hazırlar. *Güzellik Nimede, Dinamo, Tirik Koşıklar* adlı şiir kitaplarıyla döneminde adından söz ettirmeye başlar. Özbek edebiyatındaki folklorik unsurları kullanarak kaleme aldığı hiciv tarzındaki eseleri de onun kendine has üslubunu ortaya çıkarır. Yazdığı hikayelerle ise döneminin ekonomik, toplumsal, kültürel vb. pek çok unsurlarını çeşitli izlekler üzerinden okura aktarır. Özbek Türkçesi ile yazdığı eserleri onun üslubunu ve dönemin dil anlayışını idrakte birer kaynak mahiyeti taşır. Stalin rejiminin Türk toplumu üzerinde kurduğu baskıdan ve dili yozlaştıran politikalarından etkilenen aydınlardan biri olan Gafur Gulam, Türk kültürüne sadık kalarak eserlerini icra eder. Birlik ve beraberlik vurgusunu dile getirerek toplumunun içinde bulunduğu kaotik ortamı bir nebze de olsa dağıtmak ister.



Özbek edebiyatında eserleriyle etkili bir sanatçı olarak tanınan Gulam pek çok ödül ve unvana da sahiptir. “*Lenin ve Şark* adlı kitabı 1973 yılında Lenin Ödülü almıştır. 1943 yılında Özbekistan Fenler Akademisine üye olarak seçilmiştir ve Özbekistan Halk Yazarı unvanı verilmiştir. Yazar yabancı dilde pek çok eseri Özbek Türkçesine tercüme etmiştir.” (Erdem, 2019: 12) Türk kültürünün gelişmesine ilmi çalışmalarla destek olan Gulam, 20. yüzyılın ilk yarısında etkili olur. Tarihiyle, coğrafyasıyla, kültürüyle, dönemin yaşantısından izler sunan Gulam, Sovyet rejiminin insafsızca tutumlarına da sessiz kalmayarak halkının yanında olan bir şahsiyettir. Gafur Gulam 1966'ta henüz genç bir yaşta rahatsızlığından ötürü ölür.

KAYUM RAMAZANOV: Türk diline ve kültürüne hizmet eden ve bu konudaki çalışmalarıyla öne çıkan Kayum Ramazanov, dönemin Türkçü aydınlarıyla entegre halindedir. İyi bir eğitim aldıktan sonra dil araştırmaları üzerine yoğunlaşan Ramazanov, dil bilimci Türkologdur. Stalin'in uyguladığı baskı ve şiddete maruz kalan dönem aydınlarından biridir. Kayum Ramazanov, Abdülhamit Süleymanoğlu Çolpan, Abdurrauf Fıtrat gibi dönemin yenilikçi anlayışının kurucularıyla hareket ederek milliyetçiliğe hayatını adar. Bu yolda ilerleyen Ramazanov, Milli İttihat Teşkilatı'na üye olur, Türkçü çalışmalara katılarak faaliyetlerde bulunur.

Dile siyasetin engel olduğu bir dönemde milliyetçi derneklere üye olarak bu uğurda cesurca davranır. Bu aydınların Türk diline ve kültürüne yaptıkları katkı son derece önemlidir. Kayum Ramazonov'un bu doğrultuda yaşadıklarına dair şu bilgiler dikkat çekicidir: “ (...) Fıtrat, Çolpan, Gazi Âlim Yunusov, Atacan Haşimov, Şakircan Rahimi gibi Türkçü aydınlarla görüşmek; 1933 yılında İngiltereden yardım almaya çalışan milliyetçi bir teşkilat kurmak ve İngiltere lehine casusluk yapmak; Özbekistan'ı Sovyetler Birliği'nden ayırmaya çalışmak; Azerbaycan, Türkmenistan ve diğer ülkelerdeki milliyetçilerle işbirliği yapmak; Sovyet ideolojisine uymayan fikirlere sahip olmak ve bu doğrultuda ders kitapları yazmak gibi suçlamalarla 12 Temmuz 1937 tarihinde tutuklanmış ve 4 Ekim 1938 tarihinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür.” (Buran, 2016: 368) Kayum Ramazanov, Türkolojiye hizmetleriyle ve hür bir mücadele için verdiği hayatıyla ölümsüzdür.

GAZİ ÂLİM YUNUSOV: 1893 yılında Taşkent'te doğan Yunusov, ailesinden aldığı kültür ve eğitimle kendini iyi bir şekilde yetiştirir. Dillere olan ilgisi ve kabiliyetiyle birden fazla dil öğrenir ve dönemin aydınlarıyla istişarelerde bulunur. Zekası ve kendine olan güveniyle öne çıkan Yunusov, başarılı bir eğitim hayatı geçirerek Türk kültürü için çalışmalarda bulunur. Özbek halkının içinde bulunduğu baskıcı rejime göğüs gererek milletin bağımsızlığı için uğraşan Yunusov, bilim insanı kimliğiyle daima araştırmalarda bulunur. Dil üzerine imla ve alfabe konularında yoğunlaşarak yenilikçi bir şekilde hareket eder. Yunusov'un Türkoloji camiasına katkılarına dair şu bilgiler önem arz eder: "1923 yılında İlk Ticaret Cemiyeti reisliğine atanır. 1924 yılının Kasım ayında mezkur cemiyet lağvedilince, Adalet Bakanlığı Hukukî İşler Şubesi'ni yönetmeye başlar. Birçok kanun maddesini Özbekçeye tercüme etmede ve muhteviyatını umuma ulaştırmada âlimin hizmeti büyüktür." (Baydemir, 2016: 268) Özbek kültürünü dünya çapında tanıtmak için bilimsel araştırmalar noktasında öncü olan Yunusov, sanatçı kişiliğinin yanında akademik eserler de kaleme alır. *Yuridik Atamalar Lug'ati*, *O zbek Lahjalari Tasnifida Bir Tajriba*, *O zbek Urug laridan Qatag onlar va Ularning Tili*, *O zbek Tili Grammatikasi*, *Bolalar Adabiyoti To g risida Bir Fikr*, *Alla To g risida Bir-Ikki Og iz So'z*, *O rta Osiyo Turklarining Yangi Alifbosi*, *O zbek Tilining Tovushlari* adlı eserleri bu doğrultuda kaleme alır.



Sovyet sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ndeki rejimin Türkçülüğe karşı olan despotizmi dönemin aydınlarını ne yazık ki hedef alır. Halkının yanında olan ve Türkçü bir anlayışla hayatına yön veren Yunusov, etrafındaki gençleri de bilinçlendirmek için sürekli çalışır. Gazi Âlim Yunusov, pantürkist, devrim düşmanı gibi suçlamalarla rejim tarafından insafsızca yargılanır. 1938 yılında ise Sovyet rejimi tarafından kurşunlanarak öldürülür.

HALİD SAİD HOCAYEV: Halid Said, 1888 yılında Taşkent'te dünyaya gelir. Arapça ve Farsça'yı iyi bir şekilde öğrenir ve eğitimi için İstanbul'a gelir. Tarih ve dil bilimi üzerine eğitim aldıktan sonra çeşitli kademelerde idari görevlerde bulunur ve öğretmenlik yapar. Hocayev, siyasi kaotik atmosfere rağmen Türkoloji adına değerli çalışmalarda bulunur ve bilimsel araştırmalar yapar. Türk kültürünün ve dilinin gelişmesi, yeniliklerden haberdar olunması için modern bir algıyla hareket eder. Dönemin aydınlarıyla kurduğu ilişkiler neticesinde Türkçü bir zihniyetle çevresindeki gençleri de bilgilendirerek



yazılar ve şiirler de kaleme alır. Dil bilimi çalışmalarında aktif olarak görev alan Hocayev oldukça üretken bir bilim insanıdır. Onun çalışmalarına dair şu yorumlar dikkate değerdir: “Çok iyi bir Türkolog olan ve tarihi-karşılaştırmalı dilbilgisi yöntemini çok iyi bilen Hocayev’in Kazakça-Özbekçe ve Osmanlıca’nın Karşılaştırmalı Dilbilgisi adlı çalışması Türkiye Türkçesi ile basılmıştır. Hocayev, Latin alfabesi çalışmalarında da aktif olarak yer almıştır.” (Buran, 2016: 364) Türkolojinin gelişmesi ve dil üzerine detaylı araştırmalar yapılması noktasında Halid Said’in katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Dillere olan hakimiyeti ve yatkınlığı ile pek çok eseri tercüme eder.

Kaleme aldığı eserler arasında *Kratkaya Stilistika*, *Yeni Alfabe Hakkında Bilgiler*, *Sentaks Yöntemi*, *Stilistik Teori*, *Çağatay Edebiyatı Dersleri*, *Türk Edebiyatı Teorisi*, *Kısa Türkistan Tarihi*, *Fars Dili Grameri*, *Orhun Yazıtları Araştırmaları Hakkında* adlı kitaplar büyük önem taşır. Bunlara ilaveten Hocayev, Türkçenin ilk sözlüğü, antolojisi, ansiklopedisi ve dil bilgisi kitabı olan *Divan-ı Lügati’t Türk* hakkında kapsamlı bir şekilde çalışır ve eserin tercümesini yapar. Türk dünyasına böylesine büyük hizmetlerde bulunan Halid Said Hocayev, Stalin rejiminin haksız suçlamalarına maruz kalarak devrim karşıtı olmakla

yargılanır. Ağır işkence ve baskılar gören Hocayev, 1937 tarihinde infaz edilir. O, Türk kültürüne yaptığı sayısız katkı ve eserle ismini ölümsüzleştirir.

III. TÜRKMEN ŞAİR-YAZAR VE TÜRKOLOGLAR

Bulunduğu konum ve zengin kültürel mirasıyla pek çok medeniyeti içinde barındıran Türkmenistan, Türkoloji'ye önemli katkılarda bulunur. 19. yüzyılda Rus İmparatorluğu, 1925'te ise Sovyetler Birliği'ne dahil edilen Türkmenistan, baskıcı rejimlere rağmen milli kültürün korunması ve yaşatılması için gereken çabayı gösterir. Özellikle Stalin Dönemi'nde yapılan dil istilasına ve kültürün yozlaştırılmasına karşı durularak milli bir tutum sergilenir. Ülkenin çoğunu Türkmenler oluşturmakla beraber Özbekler, Ruslar, Kazaklar, Ermeniler, Tatarlar, Azeriler, Beluçlar, Kürtler, Ukraynalılar ve diğer ülkelerden milletler bu topraklar yaşar. Çok kültürlü yapısıyla zengin bir atmosfere sahip Türkmenistan, dil ve edebiyatın ilerlemesi noktasında da ufuk açıcudur. Özellikle Sovyet rejiminin karşısında yer alan vatansever şair ve yazarlar kalemleriyle bu davalarını devam ettirirler.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde ülkede çıkan çeşitli gazete ve dergiler kamuoyu oluşturmada etkili bir mecradır. Bolşevik rejiminin halk üzerindeki baskısı ve dilin milli benliğin yitirilmesinde araç olarak görülmesi Türkmen kültürünü şüphesiz ki etkiler. Ruslar'ın komünist rejimin sağlamlaştırılması adı altında yürüttüğü faaliyetler, Türkmen Türkçesi'ne oldukça zarar verir. Zengin kültürüyle güçlü bir folkloru sahip olan Türkmenistan'ın yazılı ve sözlü kültürüne müdahalelerde bulunulur. Dönemin Türkmen yazar ve şairler bu tutum karşısında sessiz kalmayarak akademik çalışmaların oluşmasına zemin hazırlarlar. Dinî ve millî unsurların eserlerde yasaklanmasından yazı diline karışılmasına kadar dönem aydınları birçok haksızlıkla mücadele eder. Sovyet rejimi idarecileri sanatçıların sosyalist devrimi ve bu devrimle gelen başarıyı övmelerini isteyerek konu özgürlüğüne ket vururlar. Dönemin siyasi argümanlarının da eserlerde yer alması özellikle talep edilir. Bazı şairlere propaganda yaptırmak için şiir yazmaları ve şiirlerde Stalin'i övmeleri noktasında da baskılar yapılır. Bunlara boyun eğmeyen ve birçoğu

Ceditçi aydınlar içinde yer alan Türkmen sanatçılar, Türk kültürünün korunmasında büyük öneme sahiplerdir. Stalin rejiminin dil, din, edebiyat, tarih vb. Unsurları Türkmen kültüründen uzaklaştırma politikası, Kömüşali Börüyev, Orazmammet Vepayev gibi Türk kültürüne sahip çıkan şahsiyetlerce engellenmeye çalışılır. Türkmen millî kimliğinin yaşaması için hayatlarını feda eden bu isimler eserleri ve davalarıyla ölümsüzleşirler.

ABDULHEKİM GULMUHAMMEDOV: Türkmen asıllı Gulmuhammedov, 1885 yılında dünyaya gelir. Türkoloji adına önemli katkılarda bulunarak özellikle Türkmenistan'daki basın-yayın faaliyetlerinde aktif olarak görev alır. Ülkesinin matbaa noktasındaki eksikliklerini tespit edip bu eksiklikleri giderme konusunda atılımlarda bulunur. Gazeteleri ve dergileri titizlikle inceleyerek milletin gelişimi lehine hareket eder. Abdulhekim Gulmuhammedov; *Türkistan Vilayeti Gazetesi, Buhara-yı Şerif, Turan, Semerkant, Ayna, Sada-yı Türkistan, Sada-yı Fergane, Hurşid, Terakki, Asya, Şöhret, Alaş, Ela Silah* gibi pek çok gazete ve dergiyi mercek altına alır. Tarihi ve edebi alandaki çalışmalarının yanında siyasi alanda da çeşitli girişimleri bulunur. Gulmuhammedov, özellikle Ekim Devrimi sonrası ülkesinde pek çok gazete ve derginin çıkartıldığına dikkat çekerek çalışmalarına devam eder. Onun Türk dünyasını tanıtmaya gayreti noktasında verdiği çaba takdire şayandır. Ele aldığı basın-yayın organları o günün şartlarını, sosyokültürel arka planını yansıtmaya bakımından oldukça önem teşkil eder. Diktatör Sovyet rejimi tarafından 1931 yılında öldürülen Gulmuhammedov, Türkoloji sahasında açtığı ufukla adını yaşatmaya devam eder.

KÜMÜŞALİ BÖRÜYEV: 1896 doğumlu Kümüşali Börüyev, Türkmenistan'ın bağımsızlığı ve Türk dilinin gelişimi noktasında önemli bir yere sahiptir. Börüyev, aldığı eğitimler doğrultusunda dil çalışmalarında bulunarak sahaya katkı sağlar. Bunların yanında çeşitli idari görevlerde bulunarak akademik alanda da kendini gösterir. Dönemin Ceditçi aydınlarıyla iştiraklerde bulunarak Türk halkının bilinçlenmesi noktasında çalışmalar yapar.



Sosyal ve siyasi açıdan oldukça karışık bir dönemde yaşayan Börüyev, ideallerinden sapmayarak bilimsel çalışmalarına devam eder. Türkmen kültürünün kaynakları noktasında da çeşitli girişimlerde bulunarak tercümelere imza atar. Konuya ilişkin şu satırlar ilgi çekicidir: “1927 yılında Yeni Türk Alfabe Komitesi'ne seçilen Kümüşali Börüyev, Muhammed Geldiyev ile birlikte önemli çalışmalar yapar; hazırladıkları Latin esaslı Türkmen alfabesi, önce makale olarak daha sonra da kitap halinde yayınlanır. Börüyev'in Musa İsmailov ile birlikte hazırladıkları *Alfabe* adlı kitap biri 1930 diğeri 1931 yılında olmak üzere iki defa basılmıştır.” (Buran, 2016: 373) Yaşadığı dönemin sorunlarına çare arayarak Türk milletinin ilerlemesine destek olan Börüyev, yazdığı sayısız makale ile yenilikçi bir bakış sunar. Dönemin totaliter rejimi onu halk düşmanı olarak suçlar ve Börüyev, ağır işkencelere maruz kalır. 1942 yılında ise hapishanede ölür.

ORAZMAMMET VEPAYEV: 1883 yılında dünyaya gelen Orazmammet Vepayev, aldığı eğitimlerle Türk kültürü ve diline hizmet eden bir aydındır. Türkmenistan'daki bağımsızlığa fikirleriyle katkıda bulunarak çeşitli çalışmalarda görev alır. Vepayev, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde gazetelerde yazılar kaleme alarak halkın bilinçlenmesinde rol oynar. Cedit hareketi ekseninde yenilikçi ve modernist bir bakışı esas alarak hareket eder. Sovyet rejiminin baskıcı idaresi altında kalan aydınlardan biri olan Vepayev, makalelerinde eleştirel bir üslup da kullanır. İçinde bulunduğu dönemi gözlemleyerek ve irdeleyerek Türkçülük için çaba gösterir.

Vepayev, Türkmen dilinin gelişmesi ve ilerlemesi adına çalışmalarda bulunur. “Balıkçı adıyla 1925-1926 yıllarında “Tokmak” dergisinde yazılar yazan Orazmammet Vepayev *Şive Bile Oynayanlara* adlı şiirini *Çekişme Yolu Bilen* şeklindeki notu düşerek yayınlamıştır. Bunun üzerinde Ferit Efendi bu şiire karşı Şiveciye adıyla eleştirel bir makale yazmıştır. Bunun sonucunda Türkmen dili üzerine uzun soluklu bir tartışma yazı dizisi başlamıştır. Bu konu üzerinde değişik görüşe ve farklı kesime mensup yazarlar tarafından makaleler kaleme alınmış ve bu tartışma birkaç sene devam etmiştir.” (Aşirov, 2017: 145) Ceditçi hareket içerisinde yer alan ve halkının refahı için uğraş verir. “1920’li yıllardan itibaren yazdığı yazılar ve şiirleri dolayısıyla takibe alınan Orazmammet Vepayev, 1930 yılında İran’a kaçmak zorunda kalır. İran’da yaşayan Türkmenlerin arasında hayatını devam ettirmek isterken, rejim taraftarları 1932 yılında hile ile onu geri getirtir ve tutuklatırlar.” (Buran, 2016: 375) Türkoloji’ye hizmet eden Vepayev, antisovyet damgası ile 1937 yılında hukuksuz bir şekilde kurşuna dizilerek öldürülür.

ALLAHKULU KARAHANOV: Türkmen aydınları arasında oldukça önemli bir yere sahip olan Allahkulu Karahanov, 1882 yılında dünyaya gelir. Eğitimin modernize edilmesinde ve toplumun bilinçlenmesinde fikirleriyle öncü olan Karahanov, Ceditçi hareket içerisinde yer almaktadır. Orta Asya Devlet Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunu olan Karahanov, dil ve edebiyat noktasında yazılar kaleme alır. Böylece Türk dilinin gelişmesine katkıda bulunur. Yaptığı katkılara dair şu bilgiler önem teşkil eder: “Allahkulu Karahanov, 1923 yılında *Ana Dilimiz* adlı kitabı yazar. Çeşitli halk edebiyatı ve folklor metinlerini derleyip yayınlar. Arşiv belgelerinde Karahanov’un *Türkmence Gramer* çalışması yaptığına dair bilgilere rastlanmıştır ancak bu eserin Türkmençesi yayınlanmamış, *Grammatika Turkmenskogo Yazıka* adıyla Rusça olarak basılmıştır.” (Buran, 2016: 376)

Yazı ve imla noktasında da modernlikten yana olan yazar, ufuk açıcı bir bakışla çevresini yönlendirmede etkili olur. Stalin’in hukuksuzca yargıladığı ve pantürkistlikle suçladığı sayısız aydından biri olan Karahanov, çeşitli gerekçelerle yargılanır. Türk kültürüne sahip çıkmak

adına canlarını ortaya koyan sayısız şahsiyetten biri olan Karahanov, “20 Eylül 1937 tarihinde *Gizli Türkmen Azatlığı Kurulu* üyesi olmak, feodal milliyetçi klasikleri halk arasında yaymak, parti ve hükümetin Türkmen dili alanında yaptığı reformlara karşı çıkmak suçlamaları ile tutuklanmış, 20 Ocak 1938 tarihinde idama mahkum edilmiştir. Karahanov, 26 Şubat 1938 tarihinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür.” (Buran, 2016: 376)

ŞEMSEDDİN İMAMEDDİNOĞLU KERİMÎ:

1893 yılında doğan Şemseddin İmameddinoğlu, ailesinin desteğiyle modern bir eğitim alarak kendini geliştirir. Mezuniyetinden sonra öğretmenlik yaparak dil ve edebiyat konusundaki araştırmalarını genişletir. Aynı zamanda tercüme yapılarak Türk dili ve



kültürünün gelişmesine katkıda bulunur. Türkmen alfabesinin yenilenmesi noktasında da fikirlerini beyan eden İmameddinoğlu, böylece halkını bilinçlendirmeyi bir vazife edinir. Dönemin sosyokültürel taraflarını eserleri üzerinden aktaran yazar, çağının sorunlarına yenilikçi çözümler sunar. Onun görüşlerini daha iyi anlamada şu bilgiler önemlidir: “Erkeklerle birlikte kızların da eğitim alması gerektiğini savunan Kerimî, bu konu ile ilgili düşüncelerini 1925 yılında Türkmenistan gazetesinde yayınlanan *Türkmen Kızına* adlı şiirle dile getirir. 1929 yılında ise Türkmen Medeniyeti dergisinde *Kızını Okutmasa Benim Karım Değil* adlı hikayesini yayınlar.” (Buran, 2016: 378) Eğitimci yanı sıra okullar için kitapların hazırlanmasında öncü rol oynayan yazar, *Nevruz Gecesi veya Zavallı Aycemal* adlı eseriyle öne çıkar. Sovyet yönetimindeki pek çok aydın gibi İmameddinoğlu da Türkçü olmakla suçlanıp idama mahkûm edilir. Bu karardan sonra ise 1937 yılında insafsızca kurşuna dizilerek öldürülür.

KAYNAKÇA

- Akyol, T. (1993). *Cedidcilik*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 7. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aşırov, T. (2017). Sovyetler Birliği'nin İlk Yıllarında Türkmenistan'da Tartışma Kültürü. *Türk Yurdu*, Sayı: 357.
- Bağlı, Mazhar ve Özensel Ertan. (2013). *Çokkültürlü Vatandaşlık*. Konya: Çizgi Kitabevi 2. Bsk.
- Baydemir, H. (2016). Bilim Adamı Gazi Âlim Yunus'un Hazin Sonu . Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 0 (57).
- Buran, A. (2016). *Kurşunlanan Türkoloji*. Ankara: Akçay Yayınları 4. Bsk.
- Çimen, A. (2013). Tarihi Değiştiren Liderler. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Eğilmez, M. (2018). Dünya Ekonomisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erdem, E. (2019). *Gafur Gulam'ın Seçilmiş Hikâyeleri Üzerine Dil ve Üslup İncelemesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Halmet, M. (2019). Türkistanlı Ceditçi Şair Elbek'in Dil Konusundaki Fikirleri ve Fikirleri Uğruna Verdiği Mücadele Hakkında Bir Değerlendirme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 8/4.
- Karaca, S. (2022). *Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç ve Türkoloji*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Kuşdemir, O. F. (04.05.2023). *Abdulla Kadirî*. Erişim adresi: <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/abdulla-kadiri>
- Levend, A. S. (2010). Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri. Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Öğün, S. S. (2010). Politika ve Kültür. Bursa: Dora Yayınları.
- Tolkun, S. (2014). Sovyet Zulmüne Uğrayan Özbek Şairi Usman Nasir. *Türkiyat Araştırmaları*, Sayı: 211.
- Türkoğlu, İ. (2007). *III. Kültür ve Medeniyet*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 34. Cilt, İstanbul: İsam Yayınları.
- Uzman, M. (2017). Sovyetler Birliği'nde Dil Politikası. *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 88.
- Yelok, V. S. (2018). Özbek Şair Mahmut Hâdi (Batu) ve Eserleri Hakkında. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı: 25.

